

СЛУЖБИ ЗА СВ. ПЕТКА В БЪЛГАРСКИ
И СРЪБСКИ РЪКОПИСИ ОТ XIII ДО XV В.

За периода от XIII до края на XV в. в южнославянската книжнина доскоро бяха известни три химнографски композиции за специфичната общобалканска светица Петка Търновска. Това са **ранната служба**, в основата на която вероятно е залегнал неизвестен гръцки текст¹, така наречената „**търновска**“ **служба** за св. Петка, предполагаемо произведение на патриарх Евтимий² и **сръбска редакция на службата**, която се свързва с творчеството на Григорий Цамблак (авторът на разказа за пренасянето на мощите на св. Петка в Сърбия)³.

Историко-литературният и теоретичният аспект на проблема за формирането и развитието на службите за балканската светица Петка (Параскева Епиватска) е сложен. Затова ще си позволя някои предварителни бележки за развитието на култа към нея в южнославянска среда за посочения период с цел да ги обвързва с наблюденията върху етапите на редактиране на службите за нейна прослава в българска и сръбска среда.

Заради специфичната си роля на светица-покровителка на славяните по време на турското нашествие⁴ култът към св. Петка води до създаване на „богат химнографски цикъл“⁵, който се разраства в продължение на векове в български, сръбски и молдовски редакции чак до късното Средновековие.

Във византийска среда този култ е относително нов по отношение на други два култа към светици-мъченици със същото

име – Параскева Иконийска и Параскева Римлянка – чествани съответно на 28-ми октомври и 26-ти юли. В южнославянска среда честването на тези две светици е съвсем ограничено и най-често свързано с прославата на новата светица за 14-ти октомври. Освен датата в календара и типът на славянската светица е различителен белег за паметта ѝ – отшелничеството (свързано с аскеза и борба с демони) най-често бива съотнасяно с честването на Параскева Римлянка на ниво на преподобническия тип святост⁶.

Наскоро Даница Попович (2005)⁷ разгледа обстойно популярността и развитието на култа към св. Петка в южнославянска среда за посочения период, но за настоящето изследване са съществени два аспекта – възникването му като общобалкански и пренасянето му от българска в сръбска среда. Те показват как един локален византийски култ, по стечение на историческите обстоятелства (пренасяне на мощите на светицата), придобива размах в широк хронологически и териториален обхват на Балканите.

1. По отношение на култа към св. Петка в българска и сръбска културна среда би могло да се открият следните етапи на прослава:

1.1. Установяването на култа, след пренасяне на мощите в Търново през 1231 г. от цар Иван Асен II⁸ като култ към защитницата на „царстващия град“ (срв. Трифонова 2002:194, 198 и Билярски 2004: 45-49).

По времето на Асеновци, в течение на XIII в., св. Петка придобива прозвището Търновска и се чества като *преподобна светица*, закрилница на българската столица. Почитането ѝ става елемент от владетелската политика на българската държава (Билярски 2004). Подобно на култовете към западнобългарските анахорети, към св. Димитър Солунски и към съсредоточените в Търново светителски мощи (на св. Иван Рилски, Иларион Мъгленски и Михаил Воин), и мощите на св. Петка стават обект на специално внимание. От този период са най-ранните, може би преводни текстове (проложно житие и служба) и Летописният разказ за пренасянето на мощите ѝ, в който е отбелязано, че

първоначално за прославата ѝ са ползвани химнографските текстове за мъченица Параскева Римлянка – традиция, която продължава и през следващите векове.

1.2. През XIV в. в България агиографският и химнографският цикъл за св. Петка се допълват в духа на исихастката стилистика, вероятно с усилията на патриарх Евтимий и по поръчка на цар Иван Шишман. Пишат се параклиси и молитви като се подчертава отшелничеството ѝ (срв. Кожухаров 1992=2004).

1.3. След падането на Търново под турска власт за няколко години в края на XIV в. (от 1393 до 1398 г.) мощите на светицата (заедно с тези на светиците Теофана и Филотея) са пренесени във Видинското деспотство. Твърде вероятно е там да са създавани нови текстове за прослава, макар да се приема, че в средищата отдалечени от столицата са се използвали текстовете за мъченица Параскева (срв. Петрова 1996).

1.4. През 1396 г. мощите на св. Петка са пренесени в Сърбия от княгиня Милица и монахиня Ефимия и са положени вероятно в придворната църква в Крушевац (Попович 2005:179).

Интересното е, че в сръбска среда култът към св. Петка прониква едновременно с установяването му в България (Трифенова 2002), поддържа се в течение на XIV в. и добива размах след донасяне на мощите през XV в., като запазва функцията си за защита на държавата и династията (срв. Билярски 2004 и Попович 2005). Още през 1404/5 г. Григорий Цамблак написва Слово за пренасяне на мощите на св. Петка Търновска в Сърбия, което органично споява двете южнославянски книжовни традиции. Така на границата между XIV и XV в. св. Петка вече се прославя като защитница на славяните от турците.

1.5. В началото на XV в., когато Белград се оформя като нова сръбска столица, деспот Стефан Лазаревич пренася мощите на св. Петка там. Те вероятно заедно с мощите на царица Теофана са положени в един и същ храм (Попович 2005:180 и Суботин-Голубович 2005:352).

След падането на Белград под турска власт (1427 г.) новият сръбски владетел деспот Джурдже Бранкович не пренася южнославянската светиня в своята столица Смедерево, защото се е смятало, че светицата вече не изпълнява своята функция

на защитница на балканските столици от турското нашествие (Попович 2005:182)⁹.

2. В българска и сръбска книжовна среда агиографските и химнографски цикли за св. Петка са разнообразни и динамично развиващи се в своето многовековно оформяне. Тук съм си поставила за цел да направя преглед на южнославянската традиция за химнографска прослава на св. Петка за периода до XV в. включително¹⁰. Ще се опитам да очертая етапите на формирането на химнографските текстове въз основа на преписи от XIII–XV в., като проследя взаимоотношенията и степента на интерференция между различните произведения. Основната задача е да се изясни историята на химнографските композиции чрез отделяне на елементите от различните по тип (състав и структура) служби и така да се представи хронологически и териториално развитието на култа към св. Петка Епиватска (Търновска) в южнославянска среда.

2.1. Вече стана дума, че специфика на прославата на св. Петка в двете литератури е смесването на службите за светицата като преподобна с тези за мъченица Параскева Римлянка. Много често в ръкописите под датата 14-ти октомври се изписва **службата за мъченица Петка** – напр. в Скопския миней от XIII в. (НБКМ № 522) и в Дечанския № 34 от края на XIV в.¹¹. Поместена е и в три сръбски минея – в два празнични от XV в. (НБКМ № 121 и 122¹²) и в един служебен за септември/декември (НБКМ № 900). Всички тези ръкописи пазят най-ранното състояние на химнографската прослава за св. Петка в южнославянска среда, когато все още не са били популярни текстовете за преподобната светица и са използвани тези за мъченицата.

Службата за мъченица Петка е изписана на мястото си за 26-ти юли¹³ в сръбския празничен миней от края на XIV в. (НБКМ № 118), подобно на ръкописа от сбирката на Хлудов № 162 от втората половина на XIV в., където е поместен Летописният разказ за пренасяне на мощите на св. Петка в Търново (вж. тук бел. 8).

Службите за мъченица Петка, които посочвам тук са двуделни по структура¹⁴, композирани с по една група вечерни стихирни за

осми глас (с инципити: **Петко преславнага...**, **Силю бѣжиаго дѣха...**, **Съсцѣ мати оубѣзаниѣ...**) и стиховни стихире; в утринния дял – отпустителен тропар (за четвърти глас: **Ягница твоя їсе...** – в НБКМ № 118, 516¹⁵ и 522), един канон (за осми глас, с инципит на първи тропар от първа песен: **Ядоу оудивльшоу се твоему алканию...**) и група хвалитни стихире, които подобно на стиховните са различни в отделните преписи.

2.2. От този тип, свързан с „дойерусалимската“ литургическа практика, са химнографските композиции от втората група ръкописи, също датирани в целия диапазон от XIII до XV в., в които е запазена **най-ранната служба за св. Петка Търновска**. Това е текстът, известен от два ранни празнични минея от XIII в. – българския Драганов миней¹⁶ (от манастира Зограф) и сръбския (в Белград, САНУ № 361¹⁷). Пази се още в три празнични минея от XIV в. – един български от началото на XIV в. (в Петербург, РНБ, Ф. п. I. 72)¹⁸ и два сръбски от края на XIV в. – единият в Скопие (АМ II-3¹⁹) и другият от 1371/95 г. в Москва (ГИМ, Хлуд. № 164)²⁰. Преписи на тази служба от XV в. има също в сръбски празничен миней в Хилендар № 149²¹ и във фрагмент от празничен миней (в НБКМ № 117).

Като цяло тази служба се разпространява предимно в състава на празничния миней, но има и преписи в служебни минеи от разглеждания период – напр. в два български: миней за септември/декември от края на XIV в., (от манастира „Св. Троица“ в Плевля № 52)²² и друг – за септември/октомври от XV в. (в НБКМ № 116), където е поместен само канонът за шести глас, а стихирите на вечернята са нови; и в един сръбски миней за септември/декември от XV в. (в НБКМ № 527).

Най-ранната славянска служба за преподобната-отшелница Петка Търновска е с еднакъв състав и структура в посочените тук преписи. По структура тя е по-опростена от тази за мъченицата – вечерните стихире за шести глас (след стиха „гди възвѣ“) са поместени във всички преписи²³, като първата стихира се превръща в слава за шести глас в службата за мъченицата в два от преписите от XV в. (НБКМ № 121 и № 900); следват две слави за осми глас (със начала: **Бѣгатство изъврѣте...** и **Гредите вси бѣгомудри...**), на границата между утринния и вечерния дял най-често се помества

отпустителен тропар за осми глас (с инципит: **О тѣѣѣ мѣти...**) и на утринна – канонът за шести глас (с инципит на първи тропар от първа песен: **Параскѣвни прѣпѣдовнаа...**); хвалитните стихирни са като тези за мъченицата (известни от ръкописите от XV в. в НБКМ № 122 и 900).

Особености в състава и структурата показва службата от празничен миней от края на XV в., Печ № 54 (днес в Белград, НБС), описан от Богданович (1982:67) като македонски. Той съдържа ранната славянска служба за св. Петка, вменена в йерусалимска по тип структура с два кръстосани канона и стихирни за мъчениците Назарий, Протасий, Гervasий и Келсий, които се честват на същата дата²⁴.

2.3. Трети вариант на двуделна по структура служба, с неизвестен доскоро²⁵ **канон за осми глас** (с инципит на първи тропар от първа песен: **Ликоуѣщи мѣти на нѣѣхъ...**), се откроява в група ръкописи, най-ранният, от които е от края на XIV в. сръбски миней за септември/декември Дечани-Църколез № 6²⁶. В тази редакция химнографските компоненти от ранната служба (вечерните стихирни и славата, отпустителният тропар, седалният, кондакът и икосът, както и хвалитните стихирни) се съчетават с новия канон.

Три преписа на този канон открих в празнични миней от XV в. в НБКМ:

Първият е сръбски с № 903. В него канонът е поместен в рамките на двуделна служба. Той е единствен, без да е кръстосан с друг. Появяват се нови стиховни стихирни за шести глас във вечерния дял и две нови слави за втори глас (с инципит: **Ѧѣѣство и сѣродство...** и **Прѣпѣовнаа мѣти Петко...**) след хвалитните стихирни в утринния дял.

Другите два преписа са в българско-сръбски конволюти²⁷.

В ръкописа под № 539 Службата за св. Петка е добавена към края на кодекса, освен това при подвързването листите са разместени и обърнати, така че текстът започва от л. 141а и завършва на л. 138а²⁸. Структурата ѝ е като посочената по-горе: с известната група вечерни стихирни и канонат за осми глас (седалният, кондака и икоса са като в ранната служба) и след шеста песен, подобно на най-ранния препис на тази редакция – проложно житие²⁹, но след девета песен липсва светилния, хвалитните стихирни са познатите

от предишните служби, а след тях две слави (цитираните по-горе за втори глас, но тук втората е отбелязана за пети глас, с инципит: *Прѣповна мѣти Параскевіѣ...*).

В ръкописа от НБКМ № 163 листите (31–37), където е службата за преподобната Петка, са с различен почерк и със сръбски правопис. Те са вмъкнати от друг ръкопис (което показва и пагинацията на тетрадите в полето долу), а веднага след службата има приписка (от 1675 г., че книгата е била подвързана във Видин). Този препис на службата илюстрира етап на редактиране на текста към по-сложна структура³⁰. Поместени са два кръстосани канона – първият за светицата за осми глас и вторият за мъчениците за четвърти глас³¹. Текстът на канона и новите стихирни в тази служба свидетелстват за прослава на св. Петка вече не само като преподобна, а и като отшелница³².

Още един препис на тази редакция на службата с канона за осми глас съдържа и сръбски празничен миней от втората четвърт на XV в. в НБС № 221. По състав и структура тя съответства на най-ранния препис, но във вечерния дял са добавени нови стиховни стихирни за пети глас (с анафора *Радоѹи се*).

От гледна точка на текстологичния анализ тази редакция в шестте известни засега преписа показва едно устойчиво първоначално ядро, около което са се допълвали нови химнографски компоненти в посока към „йерусалимска“ по тип композиция.

2.4. Сръбската редакция на службата за св. Петка е с триделна структура³³. Тя е от типа на полиелейната празнична химнографска композиция, свързана с прославата на особено почитан светец или празник. Представена е в сръбски преписи не по-ранни от XV в. (в празнични минеи – НБКМ № 140 и 523, Хил № 150 и Дечани № 148; в служебни минеи – за септември/октомври в НБКМ № 130 и за октомври в НБКМ № 906; и в сборник със смесено съдържание Хил. № 461 и др.³⁴).

Най-ранният препис на тази редакция е от началото на XV в. (Хилендарският № 461). В него новият канон за първи глас (с инципит на първия тропар от първа песен: *Сѣсти се, сп̄сноюю...*) е кръстосан с ранния канон за шести глас (седалният, кондака и икоса също са от ранната служба), а преди хвалитните стихирни (известни от преписа в НБКМ № 163) се появява нова сръбска

хвалитна стихира (с инципит: Дѣнь красѣет се грѣ сръпскы мѡци твоѡ прѡбѣна...).

Преписът в празничния миней от НБКМ № 523, за разлика от хилендарския препис, пази първоначалния вариант на вечерния дял на службата – липсват сръбските литийни стихирни за четвърти глас и стиховните стихирни за първи глас (с анафора: О прѣславной ѿю), запазени в НБКМ № 130; вечерните и стиховните стихирни за четвърти глас са нови в сравнение с разгледаните по-горе преписи, славите и отпустителният тропар са от ранната служба, а към полиелейните седални се открива нов седален за осми глас (известен още от преписите в НБКМ № 130, 523, 906 и Хил. 461; с инципит: Яко маслина ѿ альмьскы въ домоу бжїи насажена...). Двата кръстосани канона в този препис прекъсват до шеста песен, където след кондака и икоса е вмъкнато проложно житие³⁵.

В сръбския празничен миней първата половина на XV в. от сборката на Дечанския манастир с № 148 (днес в Белград, НБС) са запазени двата кръстосани канона за шести и за първи глас, но след пета песен нататък (кондакът и икосът, и проложното житие са както известните от ранната служба), хвалитните за първи глас са четири (оригиналната сръбска стихира и другите три от сръбската редакция, подобно на преписа в НБКМ № 163), добавени са нови стихирни за първи глас на маслосвет и нова слава за четвърти глас.

В преписите, датирани от XV–XVI в., сръбската служба е с разширен вечерен дял (с групи вечерни и литийни стихирни, и две групи стиховни стихирни), с полиелейни седални след отпустителния тропар, степенни антифони и прокимен; с по три кръстосани канона на утринна (единия за Богородица за осми глас маркиран и два за светицата), след хвалитните стихирни е отбелязано Велико славословие. Няма указания за агрипния и всенощно бдение, но затова пък в рамките на канона е увеличен броят на химнографските компоненти – два седални за св. Петка (след третата песен в НБКМ № 523 и 130), по два кондака и икоса (след трета и след шеста песен в НБКМ № 130).

В тази редакция е голяма вариативността и мобилността на химнографските компоненти в състава и структурата на службата:

В служебните миней от НБКМ № 130 и 906 са изписани паримии от Притчи Соломонови преди литийните стихирни, но

в рамките на канона липсва синаксарно четиво. В преписите от НБКМ № 140 и 906 за малка вечерня са поместени стихирите, известни като хвалитни в другите текстове. Стиховните стихире за втори глас за малка вечерня са нови в тези два ръкописа³⁶, а за велика вечерня са отредени старите вечерни стихире за шести глас. В преписа от НБКМ № 140 литийните стихире за първи глас (известни от предходната редакция на службата с канона за осми глас в преписа от НБКМ № 539) са поместени в края на службата, за разлика от преписа в НБКМ № 906, където са на съответното си място след трите паримии. Новите стиховни стихире за четвърти глас пък се откриват в преписите от НБКМ № 130 и 906, а липсват в празничния миней с № 140 (но все пак в този ръкопис има липса точно след утринния стихолог до деветата песен на канона).

2.5. Сръбската редакция, сравнена в структурно и текстологично отношение със службата, издадена от Ст. Кожухаров (1971=2004:124-136) и наречена „търновска“, показва някои сходства – вечерните стихире (за първи глас с анафора: *О прѣславное ѿ ю*) съвпадат с тези от НБКМ № 130, а стиховните стихире (за четвърти глас) са същите като в НБКМ № 523; седалните на утринната (за първи и четвърти глас) също; а славата на хвалитните (за пети глас, с инципит: *Въстроуѡвимъ троубою пѣнни...*) е известна като слава на стиховните в сръбската редакция на службата. Каноните в службата от рилския препис № 17 (за осми³⁷ и първи глас) и хвалитните стихире (за осми глас) са нови по отношение на предходната литургична практика за прослава на св. Петка при южните славяни за разглеждания тук период от XIII–XV в.

3. Заключение:

При опит за очертаване на поэтапните редакции на службата за св. Петка в южнославянска среда, би трябвало да отделим като **първи етап** на формиране на службата двуделните „дойерусалимски“ по тип текстове:

1) текстовете за прослава на мъченица Петка, отнесени към „търновската“ светица за дата 14-ти октомври (цитирани тук в пет преписа, вж. параграф 2.1.), са предимно в сръбски празнични миней от XIV–XV в.;

2) най-ранната опростена служба за св. Петка с канона за

шести глас и двете слави за осми глас, посочена тук в единадесет преписа от XIII до XV в. (предимно празнични минеи – три български и пет сръбски, вж. параграф 2.2.);

3) нова служба с канон за осми глас, с нова слава за шести глас и интерполации на някои химнографски компоненти от „йерусалимски“ тип, известна ми за сега само в шест сръбски преписа (цитирините тук в параграф 2.3. и преписа от НБКМ № 665, според изданието на Минева 2005) – един от края на XIV в. (служебен миней) и другите от XV в. (празнични минеи).

Вторият етап в оформянето на службата за св. Петка е представен в сръбската редакция (тук параграф 2.4.) – триделна по структура, полиелейна празнична химнографска композиция, с нови вечерни стихирни, с оригинални сръбски литийни и хвалитни стихирни; с три седални (и специфичен сръбски седален за осми глас), разположени в полиелейния дял. В тази служба старият канон за шести глас се кръстосва с нов канон за св. Петка за първи глас. В материала, който разглеждам тук, тя е представена в седем преписа от XV в., по-ранни не са ми известни (четири от тях са в празнични минеи – вж. параграф 2.4.).

В структурно отношение тези два етапа в разволя на службата за св. Петка предхождат, т.н. „търновска служба“ (тук параграф 2.5.), като в състава ѝ се забелязват интерполирани химнографски компоненти от сръбската редакция.

Хронологически и териториално поетапните редакции на текста би могло да се подредят така:

3. 1. През XIII в. в Търново се създава (или превежда) най-ранната славянска служба за св. Петка. Според интерполациите на химнографски компоненти в нея, тя е използвана паралелно със службата за мъченица Петка в българска среда;

3. 2. След 1396/98 г. до края на XIV в. във видинското царство или в сръбска среда се създава нова редакция на службата с канон за осми глас;

3. 3. В началото на XV в. във връзка с пренасянето на мощите на светицата в Сърбия възниква сръбската редакция. Най-вероятно е службата, която Ст. Кожухаров издава като „търновска“ да е създадена и използвана за прослава на св. Петка паралелно със сръбската.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Издадена от Й. Иванов (1931/70:424-430) по преписа в Драгановия миней.
- ² Издадена от Ст. Кожухаров през 1971 г. от препис в рилски ръкопис № 17 от XV в. Тази служба не е известна в преписи от разглеждания период, макар да присъства с отделни химнографски компоненти в по-късни редакции на службата от XV–XVI в.
- ³ Ст. Кожухаров се е занимавал с изследването на химнографския цикъл за св. Петка в славянска среда и публикувал оригиналната, както той я нарича „гърновска“, служба за св. Петка (Кожухаров 1971, 2004). Близко 30 години по-късно темата отново стана актуална (Суботин-Голубович 2005 и Минева 2005).
- ⁴ Вж. Билярски 2004.
- ⁵ Според определението на Кожухаров 2004:109.
- ⁶ По мои наблюдения в южнославянските ръкописи до XV в. включително няма данни за честване на св. Петка Иконийска на 28-ми октомври. Паметта ѝ е отбелязана на 9-ти ноември в Асеманиевото евангелие (архиеп. Сергей 1901:333), под тази дата в сръбския фрагмент от миней от XIV в. (НБКМ № 516) е поместена службата за Петка Римлянка.
- ⁷ Вж. и цитираната там библиография.
- ⁸ Данни за това носи Летописният разказ от 1234 г., открит от Кожухаров (1974) в сръбски празничен миней с пролози (и сборник със слова и жития), датиран от втората половина на XIV в. (в Москва, ГИМ, Хлудов № 162 на листи 141б-142а), срв. Каталог 1999:44-45.
- ⁹ През XVI и XVII в. мощите на св. Петка продължават пътя си до Цариград и Яш, а култът се разпространява в широк балкански ареал.
- ¹⁰ Прегледала над двадесет и пет ръкописа от Народната библиотека „Св. Кирил и св. Методий“ в София (нататък НБКМ) и около десет от Народната библиотека на Сърбия в Белград (НБС) – празнични минеи и служебни минеи за първото полугодие. От ръкописите в НБКМ в седемнадесет има служба за св. Петка, само три са български, три са сръбско-български конволюти (но службата е поместена в сръбската част) и останалите единадесет са със сръбски правопис. От ръкописите в НБС в шест е поместена служба за Петка – четири от тях са сръбски, един български (по снимки) и един е определен като македонски. Ръкописите, които съм използвала *de visu* изброявам в списък, в края на статията. Базирала съм се и на резултатите от изследванията на Суботин-Голубович 2005 и Минева 2005.
- ¹¹ Срв. Суботин-Голубович (2005:348). В този ръкопис службата е сравнително по-опростена в сравнение с другите преписи – вечерните стихирни са като стиховните от НБКМ № 122; а хвалитната стихира в края на службата е една от вечерните стихирни за осми глас.
- ¹² Празничният миней от НБКМ № 122 е датиран от XV в., но пази много архаичен състав. В този ръкопис откриваме не цялата служба за мъченица Петка, а само два кръстосани канона за осми глас за мъченицата.
- ¹³ Паметта ѝ е отбелязана за 25-ти юли в Асеманиевото евангелие, в добавките от XIII в. (архиеп. Сергей 1901:224).
- ¹⁴ Срв. Станкова (2005).
- ¹⁵ В сръбския служебен миней за септември/ноември от XIV в. в НБКМ № 516 службата за мъченица Петка е поместена под дата 9-ти ноември (вж. тук бел. 5). Тя е запазена до първия тропар на осма песен.

- ¹⁶ В Драгановия миней освен житие и служба за св. Петка Търновска има и служби за светците Михаил Войн и Иван Рилски.
- ¹⁷ Издаден от Трифонова (2002).
- ¹⁸ Петербургският миней също пази службите за Иван Рилски и Михаил Войн (Иванова 1973).
- ¹⁹ Вж. Суботин-Голубович (2005:348-349).
- ²⁰ Още преписи на службата в Хлудовата сбирка са отбелязани в ръкописи с № 144 (сръбски миней за септември/декември с пролози от края на XIV–началото на XV в., на л. 126б-129а), № 146 (сръбски миней за октомври от 1388 г., на л. 81б-83а) – вж. Каталог 1999:35-37; № 162 (сръбски празничен миней с пролози от края на XIV в., на л. 141б-143а) – вж. Каталог 1999:44-45; и № 165 (български празничен миней от XIV в., на л. 3б-7б) – вж. Каталог 1999:46-48. Тъй като не съм работила de visu с ръкописите, според описа не бих могла да определя редакцията на службите.
- ²¹ Според Т. Суботин-Голубович 2005:350.
- ²² Преписът на тази служба успя да идентифицирам по четири от снимките, направени от Л. Василев през 1963 г., които се пазят в Археографския отдел на НБС, в Белград.
- ²³ Срв. изданието на текста – Трифонова 2002:193-194.
- ²⁴ Службата в този препис е полиелейна, с разширена вечерня, паримии и литийни стихирни, с два кръстосани канона (за осми и за шести глас) и синаксар за св. Петка, Велико славословие на утринна, с указания за литургия и др.
- ²⁵ Издадена наскоро от Минева (2005:40-56) по ръкопис от XV в. в НБКМ № 665.
- ²⁶ Този препис на службата съдържа и компоненти за прослава на мъчениците, чествани на същата дата – вечерни стихирни за четвърти глас и синаксарно проложно четиво след шестата песен на канона за св. Петка.
- ²⁷ Но службата е поместена в сръбската част.
- ²⁸ Минева (2005), подобно на Кожухаров (1971, 2004), смята, че текстът на службата прекъсва до трета песен, а тя всъщност продължава, но на по-предните листи.
- ²⁹ Житието, поместено на лл. 140а-139а в ръкописа от НБКМ № 539, също е познато от преписи на ранната служба в служебни минеи от XV в. в НБКМ, споменатите по-горе – български миней за септември/октомври (№ 116, на л. 172б-174б) и сръбски миней за септември/декември (№ 527, на л. 88б-90б).
- ³⁰ Откроява се нова група литийни стихирни за първи глас (различни от сръбските литийни стихирни, които са за четвърти глас) и нови стиховни стихирни за първи глас във вечерния дял, поместени след паримии от Притчи Соломонови, а на границата между вечерния и утринния дял има три полиелейни седални вместо отпустителен тропар. След третите песни на двата кръстосани канона има нов седален за светицата, изписан след кондак за мъчениците. Кондакът и икосът след шестата песен са старите, известни от ранната служба. Проложно житие няма. Хвалитните стихирни за първи глас в тази редакция на службата също са нови (в сравнение с предходната старобългарска традиция, но са известни от сръбската редакция на службата). Те са последвани от стихирни за осми глас за мъчениците. В службата от този миней литургичните указания (за изпълнение на катизма *вѣжнѣ моужѣ* на вечерня; и за литургия и Велико славословие на утринна) насочват към настъпилите в края на XIV в. промени, свързани със смяната на типика. Йерусалимска по тип, от разглежданите дотук ръкописи, може да се нарече и службата от Печ № 54.
- ³¹ Канонът за светците Назарий, Протасий, Гервасий и Келсий съответства на службата за 14-ти октомври в преписите от НБКМ № 127 и 530, където се явява единствен канон.

- ³² Поради това и заради посочените дотук особености на състава и структурата струва ми се, че има основания да изкажа мнение, че този текст представя нова служба, композирана в самия край на XIV в., вероятно във Видин. Засега оставям това мнение като хипотеза.
- ³³ Ограничавам се да я нарека йерусалимска, тъй като Велика вечерня е отбелязана само в службите от два от посочените по-долу преписи от НБКМ № 140 и 906.
- ³⁴ Срв. Суботин-Голубович 2005:350 и Минева 2005:82-106.
- ³⁵ В този ръкопис житието за Петка Епиватска е непълно, добавено е на нов лист, неподвързан заедно с ръкописа и с по-ранен почерк.
- ³⁶ Но са различни от публикуваните от Петков (1981) стихирите за малка вечерня, които са характерни за редакциите на службата след XVI в.
- ³⁷ Би трябвало да се отграничи този канон (с инципит на първия тропар от първата песен: **Въ свѣтъ невѣщъствни и лисльни...**) от двата канона за осми глас за мъченица Петка, помествани в службата за тази дата; и от канона за преподобната светица за осми глас. Посоченият тук канон (изд. от Кожухаров 1971=2004) е известен в по-късни преписи след XVI и XVII в. (с изключение на българския празничен миней в Печ № 54, от XV в., където е кръстосан с канона за шести глас).

ИЗПОЛЗВАНИ РЪКОПИСИ

български:

- НБКМ № 522 – Скопски празничен миней от XIII в.; 279 перг. л., Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, том II, С., 1923, с. 52 (служби от 14 септември до 8 май, едноеров злетовско-кратовски правопис).
- НБКМ № 116 – миней за септември/ноември с пролози от XV в.; 351 л., Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. т. 1, 1910, с. 86 (на л. 172б – житие за св. Петка; л. 184а – служба за св. Иван Рилски и житие – л. 199б).
- НБКМ № 117 – празничен миней от XV в.; 48 л., Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на народната библиотека в София. т. 1, 1910, с. 87 (л. 26 службата за св. Параскева).
- Печ № 54 – празничен миней от края на XV в., 430 л., Д. Богдановић, Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века), Београд 1982, с. 67, № 858.
- Плевля № 52 – миней за септември/декември от края на XIV в., Д. Богдановић, Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века), Београд 1982, с. 59, № 713. сръбски:
- САНУ № 361 – празничен миней от средата на XIII в., 163 перг. л., Д. Богдановић, Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века), Београд 1982, с. 65, № 835 (съдържа и съкратен триод).

- НБКМ № 516 – миней за септември/ноември от XIV в.; 37,5 перг. л., Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, том II, С., 1923, с. 50.
- Дечани № 34 – празничен миней за септември /декември от края на XIV–началото на XV в., 196 л., Д. Богдановић, Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века), Београд 1982, с. 66, № 842.
- Дечани № 148 – празничен миней с пролози от втората четвѣрт на XV в. (1420/50 г.), 416 л., Д. Богдановић, Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века), Београд 1982, с. 66, № 846 и Паич/Станкович 1995:52-53.
- НБКМ № 118 – празничен миней с пролози от XV в. 129 л. Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на народната библиотека в София. т. 1, 1910, с. 87-88 (л. 122 – служба за св. Петка, без начало).
- НБКМ № 121 – празничен миней от XV в. 197 л. 129 л., Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на народната библиотека в София. т. 1, 1910, с. 89.
- НБКМ № 122 – празничен миней от XV в. (приписка, писан през 1435 г.). 318 л.; Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на народната библиотека в София. т. 1, 1910, с. 89-90 (според описа е сръбски едноеров; л. 39б великомъченица Петка).
- НБКМ № 903 – празничен миней от XV в., 243 л., М. Стоянов, Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. С., 1964, с. 70-71 (първите 33 листа са от друг ръкопис от края на XVI в., датирани според водните знаци; от л. 22а до л. 24б – служба за преподобна Петка Епиватска).
- НБС № 221 – празничен миней от втората четвѣрт на XV в., 217 л., Д. Богдановић, Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века), Београд 1982, с. 67, № 853.
- НБКМ 140 – празничен миней за първото полугодие, XV–XVI в., 245 л., Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. т. 1, 1910, с. 100 (съдържа служби за избрани празници от първите шест месеца; на л. 24б – служба за св. Петка; на л. 35а служба за св. Иван Рилски, за 19-ти октомври; на л. 190а – служба за св. Сава, първи сръбски архиепископ, за 14-ти януари; на л. 243а – служба за св. Кирил Философ, за 14-ти февруари).
- Дечани-Цѣпко – миней за септември/декември от последната четвѣрт на XIV в. (1390/95 г.), 337 л., лез № 6 Д. Богдановић, Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века), Београд 1982, с. 59, № 712) и Панч/Станкович 1995:58.

- НБКМ № 527 – миней за септември/декември от XV в., 495 л., Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, том II, С., 1923, с. 55-56 (едноеров правопис).
- НБКМ № 130 – миней за септември/октомври и март/април, XV–XVI в., 194 л., Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на народната библиотека в София. т. 1, 1910, с. 94 (от л. 98 до 102 трети почерк, начало на Петкината служба; от л. 102 до 114 четвърти почерк, продължение на същата служба; от л. 114 част от миней за март/април; от л. 184 – служби за Лазаровата и страстната седмица).
- НБКМ 906 – миней за октомври, сръбски, XV–XVI в., 233 л., М. Стоянов, Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. С., 1964, с. 73-74 (л. 91а-98а – служба за Петка; на л. 227а – служба за Арсений Сръбски; правопис ресавски неиздържан, срещат се носовки, личи български извод).
- НБКМ № 900 – миней за септември/декември от XV в., 246 л., М. Стоянов, Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. С., 1964, с. 68 (правопис двуеров неправилен преобладава малък ер).

КОНВОЛУТИ:

- НБКМ № 163 – празничен миней септември/януари от XV в., 254 л., Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. т. 1, 1910, с. 111 (л. 31-37 преподобне матере наше Петки, писана с друг красив почерк и със сръбски правопис. Сигурно вмъкнати от друг ръкопис; приписка веднага след службата л. 37б).
- НБКМ № 523 – празничен миней от XIV–XVI в., 297 л., Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, том II, С., 1923, с. 53 (листовете от 114-151 са взети от по-стар миней с пролози, български едноеров злетовски правопис от XIV в.; от л. 266 до края – сръбска редакция от XVI в., на л. 99 служба за св. Сава).
- НБКМ № 539 – празничен миней от XV в.; 150 л., Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, том II, С., 1923, с. 61-62 (първата ръка пише по 27 реда едноеров кратовски правопис; втората ръка по 26 реда ресавски правопис).

ЛИТЕРАТУРА

- Биярски 2004:** Биярски, И. Покровители на царството. Св. цар Петър и св. Параскева-Петка. София, 2004.
- Иванов 1931/70:** Й. Иванов. Български старини из Македония, С. 1931 (фототипно издание 1970).
- Иванова 1973:** Кл. Иванова. Неизвестни служби на Иван Рилски и Михаил Войн. – Известия на ИБЕ, 22, 1973, 213-224.
- Иванова 1988/89:** Кл. Иванова. Сръбска редакция на службата за императрица Теофана. – Археографски прилози, 10/11, 1988-1989, 83-106.
- Кожухаров 1971:** Ст. Кожухаров. Неизвестно произведение на старобългарската поезия. – Старобългарска литература, 1, 1971, 289-322.
- Кожухаров 1974:** Ст. Кожухаров. Неизвестен летописен разказ от времето на цар Иван Асен II. – Литературна мисъл, 2, 1974, 123-135.
- Кожухаров 1992:** Ст. Кожухаров. Служби за Петка Търновска. – В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник С., 1992, 427 (= В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник С., 2003, 475).
- Кожухаров 2004:** Ст. Кожухаров. Търновска (Евтимиева) служба за св. Петка Епиватска. – В: Проблеми на старобългарската поезия. С., 2004, 109-139.
- Минева 2005:** Е. Минева, Пет химнографски творби за св. Петка Търновска. София, 2005.
- Паич/Станкович 1995:** М. Гроздановић-Пајић, Р. Станковић. Рукописне књиге манастира Високи Дечани. Водени знаци и датирање. Београд, 1995, књига друга, (Опис јужнословенских ћирилских рукописа, т. IV, НБС)
- Петков 1981:** Г. Петков. Неизвестен текст на Малка вечерня от Службата за Петка Търновска. – Литературна история, 7, 1981, 37-41.
- Петрова 1996:** М. Петрова. Към въпроса за южнославянските преводи на житието на мъченица Параскева-Петка Римлянка. – Старобългаристика /Palaeobulgarica, XX, 1996, 2, 83-109.
- Попович 2005:** Д. Поповић. Реликвије свете Петке. Gloria Bulgariae – Gloria Serviae. – В: България и Сърбия в контекста на византийската цивилизация, сборник статии от българо-сръбски симпозиум, С., 2005, 165-191.
- архиеп. Сергей 1901:** архиепископ Сергей (Спасский). Полный месяцеслов Востока, т. II, Святой Восток, Часть первая Владимир 1901 (фототип. изд. Москва 1997).
- Станкова 2005:** Р. Станкова, Типология на ранните южнославянски служби. – В: Филологически изследвания в чест на Климентина Иванова, Старобългарска литература, 33-34, 2005, 78-94.

- Суботин-Голубович 2005:** Т. Суботин-Голубовић. Утицај преноса моштију свете Петке у деспотовину на развој њеног култа у српској средини. – В: Бугария и Србија в контекста на византијската цивилизација, сборник статии от българо-сръбски симпозиум, С., 2005, 343-354.
- Трифопова 2002:** Р. Трифопова. Сръбски препис на нај-ранната служба за света Петка Търновска. – В: Търновска книжовна школа, т. 7, Велико Търново, 2002, 181-198.

Резюме

В этом труде спорится о списках богослужения для всебалканской святой Петки Трновской (Епиватской) в более чем двадцати болгарских и сербских рукописях (XIII-XIV вв.)

Сделан обзор развития культа упомянутой святой в южнославянском окружении в указанном периоде.

Редакции богослужения св. Петки группируются по составу и структуре в несколько типов:

- 1) „доиерусалимские“ – композиции о мученице Петке и, раннейшее, наверное переведено, богослужение о преподобной Петке в пустыне, а также и новое богослужение с канонем для восьмого гласа (наверное видинское);
- 2) полиелейные праздничные композиции и „иерусалимские“ по типу – сербская редакция и так называемая „трновская“ служба. Приходим к выводу, что служба объявлена Кожухаровым (1971 г.) по своей структуре и составу не предшествует сербской редакции.

Этим исследованием обозначаются основные направления в разрешении историческо-литературного и теоретического аспектов проблемы касающейся формирования и развития „богатого гимнографического круга“ о святой Петке в южнославянском окружении.

Резиме

У овом раду расправља се о преписима службе за општебалканску светицу Петку Трновску (Епиватску), и то у више од двадесет бугарских и српских рукописа (XII-XIVв.).

Сачињен је преглед развоја култа поменуте светице у јужнословенској средини у поменутом временском периоду.

Редакције служби св. Петке груписане су, по саставу и структури, у неколико типова:

- 1) „дојерусалимске“ – композиције о мученици Петки и најранија, вероватно преведена, служба о преподобној Петки у пустињи, као и нова служба с каноном за осми глас (вероватно, видинска);
- 2) полиелејне празничне композиције и „јерусалимске“ по типу – српска редакција и такозвана „трновска“ служба. Долази се до закључка да служба, коју је објавио Кожухаров (1971), по структури и саставу не претходи српској редакцији.

С овим истраживањем означавају се основни правци у решавању историјско-књижевног и теоријског аспекта проблема о формирању и развоју „богатог химнографског круга“ о светој Петки у јужнословенској средини.

Др Радослава СТАНКОВА, научни сарадник Института за књижевност Бугарске академије наука у Софији.

YU ISSN 0351-2819/UDK 901, оригиналан научни рад, примљен за штампу 2. новембра 2007.

Кључне речи: св. Петка, „дојерусалимска“ композиција, отшелница св. Петка, нова служба с канон за осми глас.

VIBLID: 0351-2819, (2006), 28, стр.105–122.